

Luisterplek 19
Driel
De Polen van Driel



Een lessenserie voor leerlingen van de bovenbouw van de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.





Inleiding	3
Lessenserie	4
Luisterverhalen	6
Les 1	7
Les 2	9
Les 3	10
Les 4	16

Bijlagen

1: Achtergrondinformatie WOII	19
2: Dilemmatest	24
3: Literatuur WOII	27
4: Achtergrondinformatie 'De Polen van Driel'	28
5: Monumenten in Driel	30
6: Werkblad wandeling 'De Polen van Driel'	33
Foto's en afbeeldingen bij de wandeling	44
 Bronnen	 51
Colofon	52



Inleiding

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van de Liberation Route.

De Liberation Route volgt het pad dat de geallieerden bewandelden tijdens de bevrijding van Europa. De route begint bij Normandië en loopt via Nijmegen, Arnhem en het zuiden van de Veluwe richting Berlijn. De regio Arnhem, Nijmegen, Zuid-Veluwe speelde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol op het wereldtoneel. De geallieerden startten in september 1944 Operatie Market Garden. Ondanks dat het één van de grootste luchtlandingsoperaties was uit de geschiedenis, is de operatie slechts deels geslaagd. Nijmegen werd bevrijd, maar Arnhem kon door de geallieerden niet worden behouden. Ook de Veluwe wachtte een barre winter. In februari 1945 startte vanuit dit gebied de finale van de bevrijding, Operatie Veritable. Deze operatie was de start van het grote Rijnlandoffensief, een veldslag die past in het rijtje van Stalingrad, Normandië en Berlijn. Militairen en burgers waren de deelnemers in de onberekenbare oorlogsroulette die draaide om overleven of sterven, om vreugde en verdriet. Uiteindelijk werd de vrijheid herwonnen.

Veel plekken in Gelderland hebben direct te maken met historische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op verschillende plekken zijn in Gelderland langs de Liberation Route gemarkeerde veldkeien, zogeheten luisterplekken neergezet. In de directe omgeving van deze keien zijn dingen gebeurd die de geschiedenis van de omgeving kleuren. Bij de veldkei is door middel van een hoorspel te horen wat één of meerdere personen op die plek hebben meegemaakt.

Om ook scholieren te laten beleven wat er in hun directe omgeving zich heeft afgespeeld is deze lessenserie bij een aantal luisterverhalen ontwikkeld. De lessenserie bestaat uit vier lessen. De eerste les is een algemene les over de Tweede Wereldoorlog. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum in de buurt, namelijk aan het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek; het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940–1945 in Groesbeek; of Markt 12 in Aalten. De derde les zoomt in op één van de luisterplekken en handelt over datgene wat er in de directe omgeving van de leerling gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vierde les is facultatief: tijdens deze les maken de leerlingen n.a.v. de informatie uit de afgelopen lessen een monument.

Rode draad door de vier lessen is het thema 'Keuzes maken'. In de oorlog hadden de burgers te maken met een onbetrouwbare overheid. Hierdoor werden de mensen aan hun eigen lot overgelaten. Vanuit dat perspectief onderzoeken de leerlingen wat zij zouden doen als ze voor verschillende keuzes komen te staan.



Lessenserie

Doelgroep:

De doelgroep van dit project zijn jongeren tussen 10 en 14 jaar. Het project is geschreven voor leerlingen van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Doel:

De doelstellingen van het project zijn:

- De leerlingen kennen de hoofdlijnen van Operatie Market Garden.
- De leerlingen maken kennis met lokale verhalen over de bevrijding.
- De leerlingen ervaren hoe lastig het is om in oorlogstijd keuzes te maken.

De geschiedenismethoden richten zich op het landelijke verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Het project rond de Liberation Route vertelt zowel het regionale als het lokale oorlogs- of bevrijdingsverhaal.

Opzet van de lessenserie:

Het project bestaat uit vier lessen en start met het teruggrijpen naar het landelijke verhaal uit de geschiedenismethode. Tijdens de eerste les wordt de kennis van de leerlingen over de Tweede

Wereldoorlog aan de hand van de methode opgefrist. Na deze landelijke introductie zoomen de leerlingen in de volgende lessen steeds verder in op de oorlogsverhalen uit hun eigen omgeving. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum. Bijvoorbeeld het Airborne Museum 'Hartenstein', het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945, of Markt 12. Hier maken de leerlingen kennis met de regionale geschiedenis over de Tweede Wereldoorlog.

Na dit bezoek volgt de derde les waarin het lokale oorlogsverhaal centraal staat. Op de luisterlocaties van de Liberation Route zijn de plaatselijke verhalen te beluisteren. Na afloop van deze les weten de leerlingen hoe de lokale geschiedenis zich verhoudt ten opzichte van de regionale en landelijke geschiedenis.

In de vierde les verwerken de leerlingen de informatie uit de voorafgaande lessen in een ontwerp voor een oorlogsmonument waarin elementen uit het landelijke, regionale en/of lokale verhaal verbeeld worden. De leerlingen kunnen zich op de website www.liberationroute.nl en/of met een bezoek aan een plaatselijk oorlogsmonument laten inspireren door het bekijken van bestaande monumenten.

Opbouw in schema:

Les	Focus	Onderwerp	Lesmateriaal
1: introductie	Landelijk	Tweede Wereldoorlog	Lesmethode geschiedenis / www.liberationroute.nl
2: museumbezoek	Regionaal	De bevrijding	Educatie museum
3: verdieping	Lokaal	Verhaal bij luisterplek	www.liberationroute.nl
4: verwerking	Kunstzinnig	Monumenten	www.liberationroute.nl

**Kerdoelen**

De lessen sluiten aan bij de volgende kerndoelen:

Nederlands:

- 1 De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
- 2 De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
- 4 De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
- 6 De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.
- 7 De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
- 8 De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.
- 9 De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- 51 De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52 De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het volgende tijdvak: wereldoorlogen en Holocaust.

- 53 De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie:

- 54 De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55 De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56 De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Kosten

De lessenserie is gratis te downloaden van www.liberationroute.nl

Voor het bezoek aan het museum is wel entreegeld verschuldigd.

Spreiding lessen:

De activiteiten zijn door de leerkracht zelf in te delen. Alleen voor het museumbezoek dient een afspraak gemaakt te worden.

Dat kan met:

 Airborne Museum 'Hartenstein' te Oosterbeek
Hester Ketel: hketel@airbornemuseum.nl
tel: +31 (0)026-3337710
website: www.airbornemuseum.nl



Luisterverhalen

Bij een aantal luisterverhalen zijn lesbrieven gemaakt.

De verhalen van die plekken zijn te beluisteren of te downloaden via de website www.liberationroute.com.

De verhalen kunt u vinden door bij 'Ontdek de geschiedenis' te klikken op 'luisterverhalen'.

Om te zien welke lespakketen er zijn ontwikkelt gaat u naar www.liberationroute.nl/educatie.



Algemene les over de Tweede Wereldoorlog

De geschiedenismethode behandelt de Tweede Wereldoorlog. Een aanvulling hierop is deze les waarin de vraag centraal staat: Wat zou jij doen?

Duur:

Activiteit 1: 15 minuten

Activiteit 2: 40 minuten

Voorbereiden:

- U behandelt de Tweede Wereldoorlog via de geschiedenismethode.
- U leest de achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Zie bijlage 1.

Benodigdheden:

- Papier en pen.
- Kopieën van de dilemmatest (bijlage 2)

Activiteit 1.

U heeft het landelijke verhaal over de oorlog in Nederland aan de hand van de geschiedenismethode behandeld. Maak eventueel gebruik van deel 1 van bijlage 1 naast uw geschiedenismethode. Nu komt u hierop terug. Bespreek met de leerlingen wat ze al weten over de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor maakt u samen met de leerlingen een woordweb en stuurt het gesprek zo dat de volgende onderwerpen aan bod komen: Hoe kon de oorlog ontstaan; van wanneer tot wanneer was de oorlog; fascisme van Hitler; Jodenvervolging; het verzet; de NSB; Slag om Arnhem (Operatie Market Garden).

Activiteit 2.

In deze activiteit onderzoekt u met de leerlingen de rol van de overheid bij de veiligheid van burgers en wat je doet als je niet meer bij die overheid terecht kunt. Lees van te voren deel 2 van bijlage 1.

Inleiding:

U legt de leerlingen de volgende vraag voor.

- 1 Je bent op weg naar huis en al laat. Je had je moeder beloofd op tijd thuis te zijn voor het eten. Je ziet een jongetje rennen en struikelen op de grond. Hij blijft liggen en huult.

Wat doe je?

- a Je stopt en probeert het jongetje te helpen. Dan maar te laat en misschien een boze moeder.
- b Je denkt: 'ik mag niet te laat komen' en je fietst door.
- c Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
- d Je hebt geen idee wat je zou doen.

U vraagt: wie kiest er voor antwoord a? En vraagt een leerling waarom die hiervoor kiest. Dit doet u bij ieder mogelijk antwoord. Bij de kinderen die kiezen voor antwoord c benadrukt u dat deze kinderen ervoor kiezen om hulp te zoeken.

U legt de kinderen de volgende vraag voor:

- 2 Je loopt op straat. Je ziet hoe een jongen een vrouw omver duwt en haar handtas afpakt. De vrouw gilt: 'Houd de dief!' De jongen rent met de handtas jouw kant op.

Wat doe je?

- a Je gaat in de weg staan van de dief.
- b Je belt het alarmnummer 112.
- c Je loopt gauw de andere kant op.
- d Je hebt geen idee wat je zou doen.



Wederom vraagt u wie voor welk antwoord kiest en waarom. Bij antwoord b benadrukt u dat deze kinderen hulp zoeken bij mensen die in dienst zijn van onze overheid: namelijk de politie.

U bespreekt met de leerlingen dat we in geval van nood hulp krijgen van onze overheid. We gaan er vanuit dat die ons wel zal helpen. U vraagt de leerlingen op welke manier de overheid voor het welzijn van de mensen zorgt.

Dan bespreekt u met de leerlingen hoe dat voor de Nederlanders was in oorlogstijd. In oorlogstijd namen de Duitsers de macht over in ons land. De Duitse bezettingsmacht bepaalde de regels zonder overleg met de burgers. De Nederlanders moesten zich steeds meer aanpassen aan dat wat de bezetter wilde. Ook al ging dat ten koste van hun eigen of andermans veiligheid. Ineens waren gezagdragers niet meer de mensen die je hielpen, maar waren het mensen voor wie je bang was. Hoe moet je daarmee omgaan? De mensen reageerden daar verschillend op.

De meeste mensen in de oorlog kozen niet voor actief verzet tegen de Duitsers en hun anti-joodse maatregelen. Bespreek met de leerlingen waarom mensen dat niet deden. Er zijn meerdere redenen te bedenken. Ze waren bang en dachten dat het toch niet zou uitmaken of ze wel of niet wat deden. De eerste maatregelen die de Duitsers namen waren nog niet zo erg voor de joden. En sommige maatregelen vonden ze wel goed voor Nederland. Of ze probeerden het leven van voor de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging voort te zetten.

Toch waren er ook mensen die op hun eigen manier in verzet gingen. Mensen pleegden grote daden van verzet maar ook kleine. Er waren mensen die niet reageerden op de oproep van Duitsers om zich te melden. Er waren mensen die stiekem kranten drukten; of mensen die onderdak boden aan joden,

mensen uit het verzet of aan jonge mannen die niet voor de Duitsers wilden werken. Er waren verzetsgroepen actief. Een voorbeeld van verzet is de Februaristaking in 1941 toen duizenden mensen het werk neerlegden als protest tegen de Jodenvervolgung. Deze staking werd door de Duitsers met geweld neergeslagen. Alle verzetsdaden deden mensen met gevaar voor eigen leven. Waarom zouden deze mensen dat gedaan hebben?

Maar niet iedereen was tegen de bezetter. Er waren ook mensen die ervoor kozen de bezetter te helpen. Waarom steunden deze mensen de bezetter? Ook hier zijn veel verschillende redenen voor te bedenken. De mensen geloofden bijvoorbeeld dat Hitler ervoor zou kunnen zorgen dat er minder armoede en meer werk zou zijn. En dat het voor hen beter zou worden.

Zo maakte iedereen in de oorlog een andere keuze.

Kern:

De leerlingen maken nu de dilemmatest uit bijlage 2. Door het maken van de dilemmatest gaan de leerlingen nadenken over wat zij zelf in bepaalde situaties zouden doen.

Afsluiting:

U bespreekt met de leerlingen de resultaten van de dilemmatest.

Waarom kiest de één voor het ene antwoord en de ander voor wat anders?



Bezoek museum

Deze les is facultatief. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de Tweede Wereldoorlog bezoekt u met de leerlingen een museum in de buurt. Hier bekijken de leerlingen vanuit een regionale invalshoek de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het museumbezoek zoomt in op de regionale gebeurtenissen en plaatst de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving in een context en is daarmee een voorbereiding op les 3 waarin de leerlingen het verhaal uit hun eigen gemeente leren kennen.

Het oorlogsmuseum in Oosterbeek: Airborne Museum 'Hartenstein' sluit aan bij dit luisterverhaal. In het museum is educatief materiaal van het museum aanwezig.

Het museumbezoek duurt - zonder de heen en terugreis - anderhalf uur.

Voorbereiding:

- Museum naar keuze inlichten over uw komst
- Vervoer regelen (bus of ouders die willen rijden)

Wat kunt u verwachten van het bezoek aan het museum?

Het Airborne Museum in Oosterbeek: Koffers vol verhalen

Het Airborne Museum 'Hartenstein' is gehuisvest in het voormalig hoofdkwartier van de Britten tijdens de Slag om Arnhem (Operatie Market Garden). De tentoonstelling belicht de gebeurtenissen van september 1944. In de presentatie komen verhalen tot leven van zowel de Britse, Poolse en Duitse militairen, als die van de burgers. Om leerlingen mee te laten beleven wat de mensen in die tijd meemaakten

is het Koffertjesproject ontwikkeld. Voor dit project maakt u alleen gebruik van de les in het museum. Als voorbereiding behandelt u les 1 in deze lesbrief. En als vervolg op het museumbezoek geeft u les 3 aan uw leerlingen. Vóór het museumbezoek ontvangt de docent een uitgebreide handleiding voor in de klas. Daarin vindt u lessuggesties voor zowel voor als na uw bezoek aan het museum en beknopte informatie over de Slag om Arnhem. In het museum verzorgt een museummedewerker een interactieve inleiding over de Slag om Arnhem. Vervolgens gaan de leerlingen op onderzoek uit. De leerlingen krijgen per twee een koffertje mee. In elk koffertje zit een verhaal van een kind of een militair uit 1944, zoekopdrachten en aanwijzingen. De docent krijgt informatie mee om het bezoek in de klas nog eens na te bespreken.

Tip! Vraag tijdens het bezoek naar de Bronzen Leeuw waarmee de generaal-majoor Sosabowski is onderscheiden. Deze is door zijn familie permanent in bruikleen gegeven aan het museum.

Voor een afspraak neemt u contact op met de afdeling Educatie:

 Hester Ketel: hketel@airbornemuseum.nl

Tel. 026 3337710 of (bij voorkeur) via email:

Voor alle reserveringen:

boekingen@airbornemuseum.nl.

Telefoon: 026-3337710

Adres: Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek



‘De Polen van Driel’

In deze derde les staat het lokale verhaal van de Tweede Wereldoorlog centraal. Op 21 september 1944, tijdens de Slag om Arnhem, vond bij Driel de landing plaats van de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade. De brigade stond onder bevel van generaal-majoor S. Sosabowski.

Tijdens Operatie Market Garden moest de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade als aanvulling dienen voor de 1e Britse luchtlandingsdivisie. Deze luchtlandingstroepen hadden als doel de bruggen bij Arnhem te veroveren. Het offensief verliep niet volgens plan en mondde uit tot de bekende Slag om Arnhem. Het grootste deel van de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade werd door deze tegenslag op het laatste moment niet volgens plan bij Elden gedropt maar bij Driel (tegenwoordig de Arnhemse wijk Schuytgraaf).

De Polen moesten vervolgens met het Drielse veer de Rijn oversteken om zo hun bijna omsingelde Britse kameraden bij Oosterbeek te versterken. Bij de Rijn aangekomen bleek de veerpont er niet meer te liggen. De Polen trokken zich terug naar Driel en ondernamen de dagen daarop verschillende pogingen om de Rijn over te steken. Dit leidde niet tot de gewenste versterkingen en de luchtlandingstroepen in Oosterbeek moesten uiteindelijk worden geëvacueerd naar de zuidelijke oever van de Rijn. Deze evacuatie werd mogelijk gemaakt door de Poolse parachutisten bij Driel.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.
- De leerlingen leren het verhaal kennen over de Polen die in september 1944 bij Driel landden.

Werkwijze

- Activiteit 1: Het verhaal van ons klaslokaal in tweetallen
- Activiteit 2: Wandeling ‘De Polen van Driel’
Klassikaal / groepjes / in tweetallen

Duur

- Activiteit 1- 15 minuten
- Activiteit 2- dagdeel



Activiteit 1: Het verhaal van ons klaslokaal

De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.

Werkwijze

Klassikaal

Duur

15 minuten

Voorbereiding

- Bedenk een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal.
- Neem een foto mee van een plek die belangrijk voor u is. Bijvoorbeeld een plek in uw huis, tuin, een vakantiebestemming of een plek van vroeger.
- Bedenk het verhaal achter deze plek: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek?

Benodigdheden

- Foto van een belangrijke plek.

Inleiding

Het verhaal van ons klaslokaal

Vertel een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal. “Weten jullie nog dat ...” of “Niet zo lang geleden gebeurde in dit klaslokaal ...” Als u het verhaal verteld heeft, vraagt u de leerlingen:

Wie van jullie kan een ander verhaal vertellen over iets dat in dit klaslokaal is gebeurd?

Laat enkele leerlingen een verhaal over het klaslokaal vertellen. Tijdens dit gesprek over gebeurtenissen in het klaslokaal mogen leerlingen elkaar aanvullen. Iedereen onthoudt immers andere aspecten van een gebeurtenis. Hoeveel verhalen zijn er nu over ons klaslokaal verteld?

Zijn dat alle verhalen die je over dit klaslokaal kunt vertellen?

Hoeveel verhalen zullen er in totaal over dit klaslokaal te vertellen zijn? Denk aan: vorig jaar zaten er andere kinderen in dit lokaal. Zij hebben andere verhalen te vertellen. Twee, drie, vier, tien, twintig jaar geleden zaten er andere kinderen in dit klaslokaal. Iedere dag opnieuw gebeurt er iets anders in het klaslokaal. Kom samen met de leerlingen tot de conclusie dat er ontelbaar veel verhalen te vertellen zijn over dit klaslokaal.

Op dezelfde manier zijn veel verhalen te vertellen over alle andere lokalen van de school, over de hal, over het schoolplein,... Over alle plekken in hun omgeving zijn veel verhalen te vertellen. Wat moeten we met al die verhalen? Zijn alle verhalen even belangrijk? Wat is de meerwaarde van verhalen?

Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld:

Laat de foto van een voor u belangrijke plek aan de leerlingen zien. Wat zie je op de foto? De leerlingen beschrijven wat ze op de foto zien. Noteer de beschrijvingen van de leerlingen op het bord. Vertel het verhaal achter de plek op de foto: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek? Vraag de leerlingen te beschrijven waaraan ze denken als ze de plek op de foto zien. Voeg de beschrijvingen toe aan de lijst op het bord. De oorspronkelijke lijst met beschrijvingen wordt langer: het verhaal heeft meer betekenis aan de plek gegeven. Is de plek op de foto veranderd voor de leerlingen? Als je het verhaal achter een plek kent, krijgt de plek een andere betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.



Activiteit 2: Bezoek luisterplek en de andere plekken in Driel

De leerlingen lopen een wandelroute van ongeveer 2-3 km waar verschillende plekken herinneren aan het verhaal van de Polen in Driel.

Duur

Een dagdeel

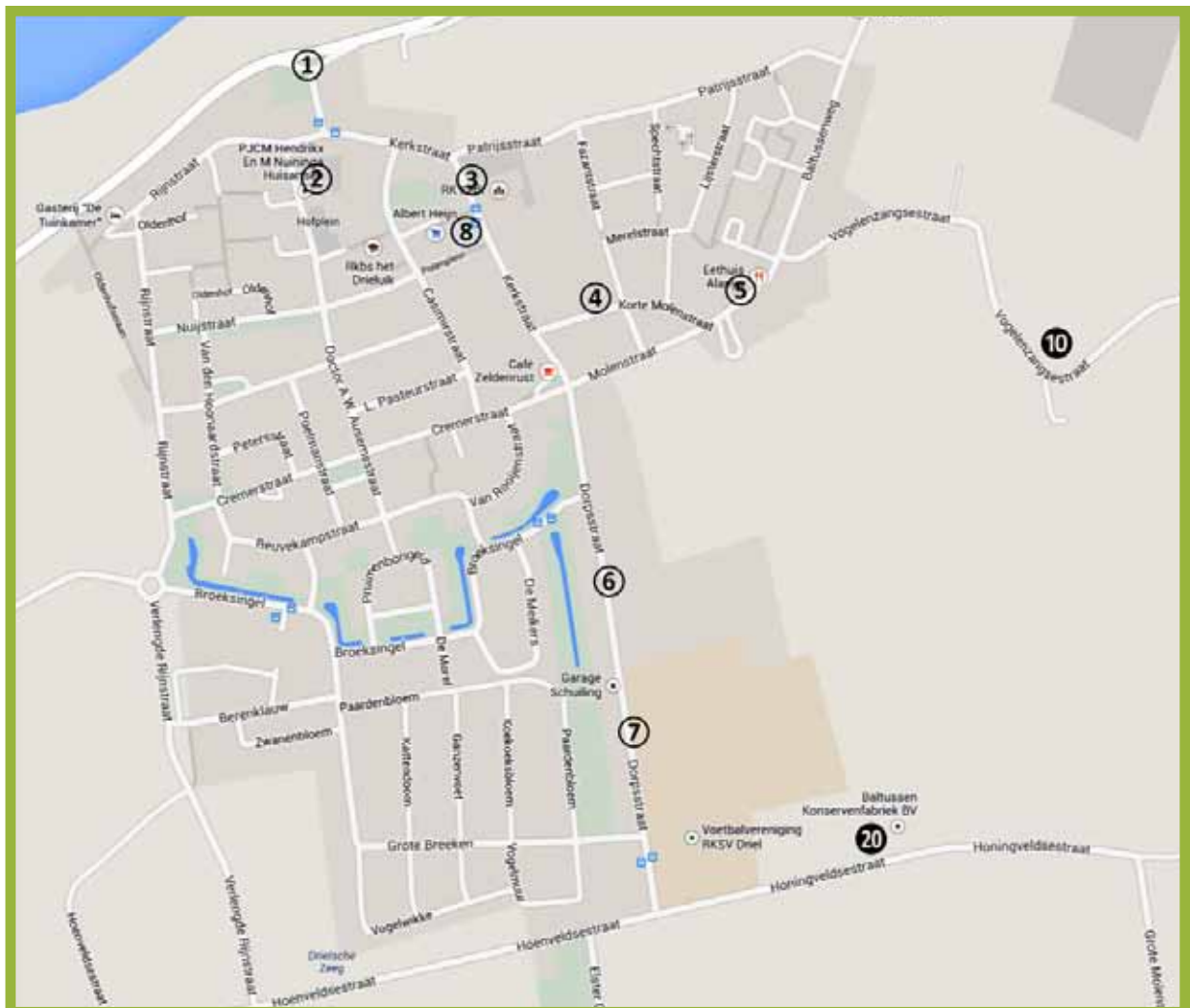
Wandeling

Voorbereiden

- Organiseren van genoeg begeleiding
- Kopiëren werkblad 1
- Indien niet aanwezig: kopiëren bijlage 'Foto's en afbeeldingen bij de wandeling'

Benodigheden

- Kopieën werkblad bij wandeling 'De Polen van Driel'
- Foto's en afbeeldingen bij de wandeling
- Schrijfpapier
- Harde ondergrond om op te schrijven
- Potloden



De wandelroute (werkblad wandeling 'De Polen van Driel') begint vanaf school. De leerlingen stoppen op 8 punten waar ze (kijk)opdrachten maken. Er zijn een paar gevaarlijke punten (zie kaart). Zorg daarom voor voldoende begeleiding en splits de groep eventueel op. Laat de leerlingen in tweetallen samenwerken.

De route bestaat uit punt 1 tot en met 8. Mocht u een langere route willen lopen dan kunt u punt 10 en 20 erbij doen.

Afsluiting

In de klas praat u met de leerlingen na. Welke plek heeft de meeste indruk gemaakt?

Antwoorden werkblad wandeling 'De Polen van Driel'.

Opdracht 1)

1. rivier, heuvelachtig, bebost, bebouwd.
2. Heesum, Wolfheze, Ede en Renkum of Driel.
3. Ongeveer 12 km. Bespreek verschil tussen de afstand hemelsbreed en die van de werkelijke routes.
4. Ongeveer 2 uur en 15 minuten. In werkelijkheid kwamen de eerste Britten na 7 uur bij de brug.
5. 1.
6. - Duitse weerstand; groter en sterker dan verwacht. Geen oude mannen maar SS-pantserdivisie.
- Te ver van de brug geland; Duitsers konden ingrijpen door versperringen aan te leggen.
- Moeilijk begaanbaar gebied; heuvels (duurt langer met lopen), bos (slecht zicht en goede beschutting voor Duitsers), bebouwd gebied (beschutting voor Duitsers, maar ook oponthoud door 'bevrijde' burgers).

Opdracht 2)

1. Eigen antwoord.
2. Eigen antwoord.

Opdracht 3)

1. De schade was te groot.
2. Vroeger stond de toren aan de voorkant en tegenwoordig aan de zijkant. Vroeger één grote ingang en tegenwoordig één grote en twee kleine ingangen. Vroeger aan de zijkant veel grotere ramen en tegenwoordig kleinere ramen (maar wel meer).

3. Na de oorlog moest er veel herbouwd worden (wederopbouw). Daardoor was er een gebrek aan materialen. Daarnaast was dit natuurlijk een stuk goedkoper.

Opdracht 4)

1. Midden in het dorp dus goed en snel bereikbaar en veel ruimte door grote klaslokalen.
 - 2.a. Het gebouw ziet er na de oorlog behoorlijk beschadigd uit. Er dreigt waarschijnlijk gevaar.
 - 2.b. Nee, het gebouw is geraakt dus een kapot dak en ramen. Nee, de Poolse artsen dragen gewoon legerkleden en helmen.
- Ook mogelijk: Ja, de arts draagt een operatieschort.

Opdracht 5)

1. Het is een beschadigd gebouw.
2. a. Medailles en emblemen op het kostuum.
2. b. Nee, tijdens de strijd droeg hij een gevechtstenue.
3. - 'Maak die mensen duidelijk dat ze midden in een oorlog beland zijn'. De Drielse bevolking was nog aanwezig in het dorp en die burgers lopen gevaar als er gevechten tussen soldaten uitbreken.
- 'Generaal, het veer is verdwenen'. De bedoeling van de Polen was om naar Oosterbeek te varen en daar de Britse soldaten die omsingeld waren te helpen. Maar nu zitten de Polen vast in Driel.
- 'Generaal, Duitse troepen naderen vanuit het

oosten'. Duitse troepen lagen bij de spoorbrug en spoordijk. Zij wilden de Polen bij Driel aanvallen en verslaan.

4.- De Drielse burgers evacueren of in hun schuilkelders plaats laten nemen. Dit is ook gebeurd.

- Boten zoeken of vloten bouwen. Dit is ook gebeurd.

- Terug vechten en het dorp verdedigen. Dit is ook gebeurd.

Opdracht 6)

1. Er staat nu bebouwing dus nee, als je er nu zou landen kom je midden in een woonwijk terecht en om een parachutelanding te maken heb je open ruimte nodig.

2. Eigen antwoord (weilanden).

3. Dan werden ze niet gezien door de Duitsers. Deze lagen op de Westerbouwing, een hoge heuvel, ze konden dus het oversteek gebied goed overzien en beschieten.

4. Eigen antwoord. Vijandelijk geschut, sterke stroming van de rivier, geen zicht dus de kans om op de verkeerde plek terecht te komen, uit de boot vallen in de sterke stroming van het koude water.

Opdracht 7)

1. Omdat alle huisjes vroeger erg smal en klein waren, waardoor ze meer op hutjes leken dan op huizen.

2. Eigen antwoord.

3. Eigen antwoord.

Opdracht 8)

1. Tekening

2. Polen was in de Tweede Wereldoorlog ook bezet

door de Duitsers. De 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade was daarom ook opgericht om vanuit Engeland Polen te bevrijden. Vandaar dat deze zin op het vaandel staat. Dit ging niet door omdat Rusland geen vliegvelden aan de Polen beschikbaar wilde stellen. Na de oorlog viel Polen onder de invloedssfeer van de Sovjet-Unie. Dus bleef Polen als het ware bezet en was tijdens de oprichting van het monument in 1961 de zin: Polen zal herrijzen nog steeds actueel.

3. Op de Roll of Honour bij het monument staan 94 namen van soldaten van de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade. Daarnaast kwamen tijdens de Slag om Arnhem twee Drielenaren om het leven: Riet de Leeuw en Jan Kosman. Als gevolg van de strijd sterven nog een vijftal Drielenaren. Kees Opperman (31 december 1923 - 14 juli 1945) sterft doordat hij met een maaimachine op een landmijn rijdt. Vijf dagen later wordt Gerrit Zwartjens (20 mei 1918 - 19 juli 1945) gedood door het afwerpen van een handgranaat door een lid van de mijnopruimingsdienst. Bij thuiskomst na de evacuatie sterft Gradje van den Dam (juni 1945) door een boobytrap in zijn huis. Aan de Hoenveldsestraat, dicht bij de Dorpsstraat, overlijden de 47-jarige G. Hendriks en zijn 17-jarige zoon Gradus als zij op een mijn stuiten bij het schoonmaken van een sloot. Naast de vele doden en gewonden is de verwoestende werking van de oorlog in het dorp goed zichtbaar. Veel huizen zijn vernietigd of zwaar beschadigd.

4. Omdat toen pas de nationale erkenning kwam voor de bijdrage van de Polen bij Operatie Market Garden.

5. Eigen antwoord.



Antwoorden extra punten lange route:

Opdracht 10)

1. Eigen antwoord.
2. Om te misleiden. Zo dachten ze dat het bevriende Britten waren i.p.v. de Duitse vijand.

Opdracht 20)

1. Onderduiker: door de Duitsers vervolgd omdat je bijvoorbeeld joods was; in het verzet zat of de leeftijd dat je moest werken voor de Duitsers.
Vluchteling: op de vlucht omdat je niet meer veilig bent op de plek waar je woont.
2. Onderduiker: Ja, in een fabriek zijn veel ruimtes waar je je kan verstoppen.
Nee, er werken veel mensen dus er is altijd een kans om gevonden te worden.
Vluchteling: Nee, de fabriek staat best dicht bij het dorp dus loop je net zo veel gevaar.
3. Hoewel Polen bij de geallieerden hoorde, was het toch vreemd omdat in Oosterbeek eerder Britten waren geland. Daarnaast was Polen zelf bezet door Duitsland dus verwachtte ze niet dat zij ons konden helpen met de bevrijding.



Maak een monument

mo•nu•ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iemand of iets te bewaren; gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat de gebeurtenissen in september 1944 de achtergrond vormen van de band van Driel met Polen.
- De leerlingen weten op welke manier de gebeurtenissen in september 1944 in Driel worden herdacht.
- De leerlingen onderzoeken waarom mensen herdenken en waarom er monumenten zijn.
- De leerlingen leren het verhaal kennen over de late erkenning voor de daden van generaal-majoor Sosabowski en zijn mannen.

Werkwijze

Activiteit 1	Luisterverhaal 19 Klassikaal
Activiteit 2	Poolse monumenten in Driel Klassikaal / in tweetallen

Duur

Activiteit 1: 20 minuten - klassikaal
Activiteit 2: 70 minuten - individueel

Voorbereiden

- Downloaden luisterverhaal 19 op www.liberationroute.nl. Klik op 'Ontdek de geschiedenis' en vervolgens op 'luisterplekken'. Via deze webpagina kunt u het verhaal opzoeken, beluisteren en in mp3-formaat downloaden. Het bestand is te vinden bij 'media'. Het verhaal is eveneens te beluisteren via de app: www.liberationroute.nl/app.

- Lezen achtergrondinformatie luisterverhaal 19 (bijlage 4).

Benodigdheden

- Computer (of digibord) met luidsprekers waarop het luisterverhaal is af te spelen
- Bijlage 5
- Schetspapier en potlood
- Klei (luchtdrogend), onderleggers en kleigereedschap (iedere leerling krijgt een stuk klei van 20 cm3)

Voorbereiden

- Lezen achtergrondinformatie Polen van Driel (bijlage 4)
- Lezen bijlage 5

Activiteit 1. Luisterverhaal

U komt terug op de wandeling. Wat hebben ze gezien, geleerd, wat vonden ze indrukwekkend? U praat met de leerlingen over wat de Polen gedaan hebben in Driel. Hoe komt het dat Driel een bijzondere band heeft met Polen? Op welke wijze is die band nog meer in het dorp te zien? (Er zijn verschillende plekken, straatnamen en zelfs een voetbalclub die laten zien dat Driel een bijzondere band heeft met Polen. Dat de Polen veel hebben betekend / betekenen voor de Drielenaren)

U concludeert met de leerlingen dat verschillende plekken in Driel herinneren aan de gebeurtenissen tijdens de Slag om Arnhem. Tijdens de wandeling hebben de leerlingen deze plekken bekeken. Ook hebben ze het monument gezien dat is opgericht voor generaal Sosabowski. Achter dat monument schuilt een bijzonder en wrang verhaal. Dat is te horen in het luisterverhaal.

U leidt het luisterverhaal als volgt in:

‘Generaal Sosabowski en zijn parachutistenbrigade hebben in de Slag om Arnhem moedig gehandeld. De Drielenaren zijn de Polen zeer dankbaar voor wat ze in september 1944 voor de Nederlanders hebben gedaan. Toch kregen de Poolse soldaten pas veel later de erkenning die ze verdienden. In het luisterverhaal hoor je waarom dat zolang heeft geduurd.’

U bespreekt na het luisteren het verhaal.

- De verteller zegt dat het gezicht van generaal-majoor Sosabowski op de plaquette geen vrolijk gezicht is. Dat generaal-majoor Sosabowski daar geen reden toe had. Wat bedoelt hij hiermee?
Sosabowski kreeg niet de erkenning die hij verdiende, die werd hem pas na zijn dood (postuum) gegund.
- Waarom kreeg de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade de Militaire Willemsorde toegekend?
Wegens uitzonderlijk daden van moed, beleid en trouw tijdens Operatie Market Garden.
- De Polen verwachtten dat ze in hun eigen vaderland zouden gaan vechten. Waarom gebeurde dat niet?
Ze mochten niet landen op Russische vliegvelden. Ook werden er vanuit Italië voorraden gevlogen naar Warschau waarbij grote verliezen werden geleden. Het Britse opperbevel achtte daarom het overvliegen van de brigade naar Warschau te riskant.
- Hoe reageerden de Polen daarop?
Ze gingen in hongerstaking.
- Waarom landden de Poolse parachutisten niet op de geplande dag 19 september?
Slecht weer, want er was te veel mist waardoor vliegtuigen niet in formatie konden vliegen.
- Waarom hadden de Polen nauwelijks middelen om de Rijn over te steken?
Eerder via zweefvliegtuigen ingevlogen materieel

was bij de landing in Oosterbeek bijna geheel verloren gegaan. De parachutisten in Driel beschikten alleen over licht materieel, geen boten.

- Wat deden de Polen die in Driel geland waren onder andere?
Ze hielden de weg open waarlangs bijna 2.400 vluchtende Britse soldaten na de Slag om Arnhem hun eigen linies in de Betuwe weer konden bereiken.
- Waarom was Sosabowski de ideale zondebok voor de Britten?
Zijn manier van doen was niet diplomatiek en hij was geen Brit.
- Wat gebeurde er met Sosabowski?
Hij werd uit zijn commando ontheven, hij begon een strijd voor behoud van zijn goede naam, hij werd banneling in het Verenigd Koninkrijk en werd winkelier en fabrieksarbeider zonder recht op pensioen. Pas na 1966 stopte hij op 75-jarige leeftijd met werken.
- Uiteindelijk werd hij wel onderscheiden. Heeft hij er zelf wat aan gehad?
Hij werd pas na zijn dood onderscheiden: postuum.
- Toch kregen zijn daden na zijn dood wel erkenning. Vinden jullie dat belangrijk?
Eigen antwoorden



Activiteit 2: De leerlingen maken een monument

Inleiding

(20 minuten)

U voert een inleidend onderwijsleergesprek. Doel van het gesprek is dat de leerlingen aan het eind van het gesprek weten wat er in Driel in september 1944 herdacht wordt en waarom dit herdacht wordt. Ook denken ze na of zij het zelf belangrijk vinden om deze gebeurtenissen te herdenken.

- Laat de afbeeldingen van bijlage 5 zien. U vraagt aan de leerlingen wat een monument is. Tijdens de vorige les hebben de leerlingen verschillende monumenten gezien.
- Vraag aan de leerlingen welke dat waren (het graf van Riet de Leeuw, plaquette met de namen van de gevallen soldaten, beeld op het Polenplein en plaquette van generaal Sosabowski). Ieder jaar in september herdenken de Drielenaren de gebeurtenissen en de omgekomen soldaten.
- Bekijk de afbeeldingen van de monumenten. Weten de leerlingen nog wie of wat deze monumenten herdenken?
- Vraag de leerlingen waarom deze monumenten er zijn; waarom we herinneren. Vinden zij dat belangrijk? Hoelang denken de leerlingen door te gaan met het herdenken van de oorlog? Zullen we dat over 50 jaar nog doen? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet?
- Verdeel de groep in tweetallen.
- Geef ze een afbeelding van een monument en laat ze met zijn tweeën associëren op het beeld. Kun je aan het beeld zien wie, wat of welke gebeurtenis hier wordt herdacht?
- Bespreek de bevindingen met de klas. Zijn de associaties hetzelfde? Vertel ze wat het monument verbeeldt. Zijn er thema's te onderscheiden?

- Schrijf deze op het bord:
vieren van de (herwonnen) vrijheid;
herdenken van de oorlogsslachtoffers;
eren van de militairen die ons land hebben bevrijd.

Welk thema sluit het meest aan bij de verschillende monumenten?

Kern

- Vertel de leerlingen dat ze zelf een monument gaan maken. Ze gaan een beeld maken in klei. Hierin verbeelden ze een van de drie thema's die op het bord staan geschreven. Ze kiezen welk thema hun het meeste aanspreekt. Op het monument is plek voor een woord of een zin die het thema uitdrukt.

(10 minuten) De leerlingen maken in een schets een ontwerp van het monument dat ze gaan maken.

(30 minuten) De leerlingen krijgen een stukje klei van ongeveer 20 cm³ en maken hiervan hun eigen monument.

Afsluiting

(10 minuten)

- Vraag aan de leerlingen om de werkstukken neer te zetten op een presentatietafel.
- Bekijk met de groep wat ze hebben gemaakt. Bespreek de volgende onderwerpen met hun: Welk werkstuk hoort bij welk thema? Hoe kun je dat zien? Waarom kozen de leerlingen voor dat thema?
- Rangschik met de leerlingen de werkstukken die bij één thema horen bij elkaar.

Tip! Creëer een plek in de gemeenschappelijk ruimte van de school waar de verschillende monumenten gepresenteerd kunnen worden. Zo kunnen ook de andere leerlingen van de school de werkstukken zien.



Tweede Wereldoorlog

Wat er aan vooraf ging

In de jaren dertig van de 20e eeuw was er wereldwijd veel armoede. Door een economische crisis waren veel mensen werkloos en arm. Vooral de mensen in Duitsland hadden het zwaar te verduren. Omdat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren moest het land veel geld (herstelbetalingen) betalen aan de landen die deze oorlog hadden gewonnen. Veel Duitse mensen waren arm, werkloos en ontevreden. Adolf Hitler werd de leider van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP). Hij vertelde de Duitsers dat hij van Duitsland weer een machtig land zou maken. Steeds meer mensen geloofden hem en zo werd zijn macht en de macht van zijn partij steeds groter.

Hitler aan de macht

In 1933 kwam Adolf Hitler met de NSDAP in Duitsland aan de macht. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn pijlen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet. Voor Hitler waren niet alle mensen gelijk. De NSDAP propageerde Jodenhaat. Hij vond het Arische of Germaanse ras beter dan de rest. Hij vond bijvoorbeeld joden, zigeuners en mensen met een niet blanke huidskleur minder waard.

Aanval op Nederland

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontploffende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. De Nederlandse soldaten probeerden de Duitsers tegen te houden langs de verdedigingsli-

nies. Zo'n linie was de Grebbelinie, een waterlinie die loopt van Rhenen tot Spakenburg, tussen de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Capitulatie Nederland

Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. De Nederlanders waren niet goed voorbereid, ze hadden verouderd materieel, terwijl het Duitse leger allemaal nieuw en modern wapentuig had om mee te vechten. Nadat de Duitse luchtmacht op 14 mei 1940 het centrum van Rotterdam had gebombardeerd, en andere steden hetzelfde lot wachtte, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Bezetting Nederland

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken. Gaandeweg werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Het eten ging op de bon. 's Avonds moest iedereen binnen blijven en de ramen verduisteren. Omdat de aanvoer van grondstoffen een probleem was, namen de Duitsers alles mee wat voor hen bruikbaar was. Omdat ze bijvoorbeeld het rubber van de fietsbanden nodig hadden, fietsten de mensen op houten banden. Het brons van de kerkklokken gebruikten ze om munitie van te maken. Het gelui van klokken hoorde je niet meer.

Jodenvervolging

Vooral joden werden vervolgd. De joden kregen al snel te maken met steeds minder rechten: ze mochten niet meer overal komen. Ze moesten een Jodenster dragen zodat iedereen kon zien dat ze



joden waren. Op hun persoonsbewijs werd een grote J gestempeld. Ze moesten bij elkaar gaan wonen in bepaalde wijken. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden in Nederland bijgestaan door leden van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti-Duits maar passief.

Geallieerden

Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie, Canada en de Verenigde Staten werkten samen in het bevrijdingsleger, de geallieerden. Bezette landen zoals Frankrijk, België, Nederland en Polen waren bondgenoot van de geallieerden. Zij vochten tegen de Duitse dictatuur. Een grote gezamenlijke actie van de geallieerden was de invasie met de codenaam Operatie Overlord. Die begon met de 'D-day' op 6 juni 1944. Amerikaanse, Engelse, Canadese en zelfs Franse troepen landden aan de Franse kust in Normandië. Vanaf daar trokken ze onder andere naar het noorden, richting België en Nederland. Het was de bedoeling om richting de Duitse hoofdstad Berlijn te gaan om Hitler te verslaan. De operatie verliep in eerste instantie voorspoedig: de geallieerden hadden in augustus 1944 grote delen van Frankrijk en België bevrijd.

Operatie Market Garden

In september 1944 begon de geallieerde opmars verder naar het noorden. Veel Nederlanders dachten dat de bevrijding slechts een kwestie van tijd was. De geallieerden wilden in één keer alle bruggen over de grote rivieren de Maas, de Waal en de Rijn veroveren, en dan door trekken naar het Ruhrgebied

(oorlogsindustrie van Duitsland). Dit plan had de codenaam Operatie Market Garden. 'Market' staat voor de luchtlandingstroepen die de bruggen over de Maas, Waal, Rijn en andere waterwegen in Brabant en Gelderland moesten veroveren. 'Garden' staat voor de grondtroepen die via een smal front in drie dagen op moesten rukken naar Arnhem. Op 17 september 1944, begon Operatie Market Garden met luchtlandingen van de geallieerde troepen. Tijdens deze septemberdagen landden duizenden parachutisten in Nederland, van Eindhoven tot Arnhem.

De Slag om Arnhem

De Britse parachutisten landden vanaf 17 september bij Wolfheze en Heelsum en op 18 september ook op de Ginkelse hei bij Ede. Op 21 september volgden de Polen bij Driel. Maar het lukte de Britse en Poolse soldaten niet om het doel, de Rijnbrug bij Arnhem, te veroveren. Er was niet gerekend op de sterke Duitse legermacht die op dat moment met tanks en pantserwagens in de buurt van Arnhem was. Slechts een kleine groep van ongeveer zevenhonderdvijftig soldaten, onder leiding van luitenant-kolonel John Frost, bereikte onderlangs de Rijn de Rijnbrug. Omdat hulp van de grondtroepen uit de richting van Nijmegen uitbleef, en de rest van de divisie niet verder kwam dan de buitenwijken van Arnhem, moesten de mannen van John Frost na vier dagen de strijd opgeven. Ze gaven zich over aan de Duitsers. Na enkele dagen hevige strijd moesten ook de Britten, die niet verder dan Oosterbeek en de buitenwijken van Arnhem waren gekomen, de strijd opgeven. Met hulp van de Polen zochten ze in de nacht van 25 op 26 september over de Rijn bij Driel een veilig heenkomen. Operatie Market Garden was mislukt. De oorlog zou nog tot 5 mei 1945 duren.

**Evacueren**

Als gevolg van de gevechten van Operatie Market Garden moesten de inwoners in de omtrek van Arnhem huis en haard verlaten. De Duitsers waren bang dat de bevolking de geallieerde troepen zou helpen en sommeerde de bewoners te vertrekken. Ook waren deze gebieden te gevaarlijk voor de burgers omdat er zwaar gevochten werd. De inwoners namen mee wat ze konden dragen, maar moesten heel veel spullen onbeheerd achterlaten. De mensen die boven de Rijn woonden, gingen naar het noorden. Beneden de Rijn werden de burgers geëvacueerd veelal door de geallieerden. Hier vertrokken veel bewoners naar het zuiden van het land, naar bevrijd gebied.

Hongerwinter

Het noorden en westen van Nederland kreeg te maken met de Hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele tienduizenden mensen om. In mei 1945 lukte het om de rest van Nederland te bevrijden.

Vrede

De vredesonderhandelingen waren in hotel 'de Wereld' in Wageningen. Hier tekende in mei 1945 de Duitse commandant de overgave in aanwezigheid van Prins Bernard. De wederopbouw kon beginnen.



Het verzet tegen een onbetrouwbare overheid in oorlogstijd

De Nederlandse regering verbleef vanaf mei 1940 in Londen in ballingschap. In Nederland namen de Duitsers de macht over en Hitler benoemde functionarissen die het bestuur van Nederland moesten leiden. Nederland moest steeds meer gaan lijken op het Duitsland dat Hitler wenste. Nederland werd eigenlijk een provincie van Duitsland. Een van de eerste maatregelen was dat de klok gelijk werd gezet met de tijd in Berlijn. De hoogste gezagsdrager van het Duitse bestuur in Nederland, was de Oostenrijkse nationaalsocialist Seyss-Inquart. Hij was Rijkscommissaris en stond rechtstreeks onder Hitler. Verder werd Nederland ook nog bestuurd door 1500 bestuursambtenaren. Zij oefenden toezicht uit en gaven bevelen die door de Nederlandse ambtenaren moesten worden uitgevoerd.

Onder Duits gezag

Aanvankelijk was er weinig verzet tegen de Duitse overheersing. De Nederlandse bevolking hoopte het leven van voor de oorlog te kunnen voortzetten. En in het begin voerden de Duitsers nog milde maatregelen in. De Duitsers wilden dat steeds meer mensen nationaalsocialistisch werden. Ze maakten propaganda voor het nationaalsocialisme d.m.v. affiches, kranten, radio-uitzendingen en voorprogramma's in bioscopen. De Eerste en de Tweede Kamer werden uitgeschakeld en politieke partijen mochten niet meer bestaan. Gaandeweg beheersten de Duitsers steeds meer onderdelen van de Nederlandse samenleving. De politie moest de Duitse bezettingsmacht dienen. De rechtspraak kwam steeds meer in handen van de bezetter. Door al deze maatregelen begon het verzet van de Nederlanders te groeien. Met kleine acties werd er geprotesteerd en verzet gepleegd tegen de Duitsers. Er kwamen verzetsblaadjes en stakingen. Maar over het algemeen ging het dagelijks

leven van de Nederlanders vrij rustig door. Mensen gingen naar de film en de kinderen naar school. Mensen gingen dagjes uit, ze vierden Sinterklaas met cadeautjes en er was genoeg te eten.

Geleidelijk buitensluiten van joden

Als een sluipend gif begonnen de Duitsers vanaf het begin van de oorlog met anti-joodse maatregelen. Relatief 'kleine' maatregelen die in het Nederland van toen nauwelijks opvielen. Al na twee maanden na het begin van de oorlog mochten de joden niet meer meewerken aan de luchtbescherming. In september 1940 mochten overheidsdiensten geen joden meer aannemen. Vervolgens moesten de joden zich - zogenaamd voor hun eigen veiligheid - laten registreren. Stap voor stap werden de joden steeds verder geïsoleerd. Omdat het zo geleidelijk ging, wekte het weinig reactie op van de burgers.

Februaristaking 1941

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolgung.

**Groeiend verzet tegen het nieuwe gezag**

In de provincie woonden minder joden dan in de Randstad dus hier vielen de anti-joodse maatregelen minder op en was er aanvankelijk minder reden tot verzet. Vanaf 1943, toen mensen moesten gaan werken in Duitsland, veranderde het dagelijks leven van de Nederlanders drastisch. Steeds meer mensen weigerden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden en samen te werken met de bezetters. De anti-Duitse stemming nam toe. Hoe meer het verzet groeide, hoe harder de Duitsers reageerden. Ze gingen steeds strenger controleren en wilden steeds meer groeperingen in de Nederlandse samenleving beheersen. Zo moesten kunstenaars lid worden van de nationaalsocialistische Kultuurkamer. De omroeporganisaties werden vervangen door één Rijksradio: De Nederlandse Omroep. Alle vakverenigingen gingen op in het Nederlandse Arbeidersfront. De NSB werd de enige politieke partij die was toegestaan.

**Doe de dilemmatest:**

- 1** Je bent op weg naar school. Je bent een beetje zenuwachtig: je moet zo een spreekbeurt houden. Vlak voor je rijdt een klein meisje met haar fiets tegen een stilstaande auto. Ze huilt vreselijk, en haar fiets is kapot.

Wat doe je?

- ☐ a Je denkt: 'ik mag niet te laat op school komen' en je fietst door.
- ☐ b Je stopt en probeert het meisje te helpen. Dan maar te laat op school en misschien een boze juf.
- ☐ c Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
- ☐ d Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 2** Je loopt door de winkelstraat. Je hoort schreeuwen in de fotozaak en het alarm gaat af. Er rennen een jongen en een meisje met een dure camera de winkel uit. Ze hollen in jouw richting.

Wat doe je?

- ☐ a Je probeert zo te gaan staan dat ze niet langs je komen.
- ☐ b Je belt het alarmnummer 112.
- ☐ c Je ziet opeens dat je veter los is...
- ☐ d Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 3** Het is 1940, het eerste oorlogsjaar. Je zit in de klas met een joods meisje en de dochter van een NSB'er. Je kunt het met beiden goed vinden. Je moet een werkstuk maken. Het liefst doe je dat met beide meisjes. Maar de dochter van de NSB'er wil het joodse meisje er niet bij hebben.

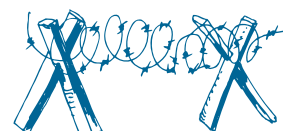
Wat doe je?

- ☐ a Je vindt het belangrijk goede maatjes te blijven met de dochter van de NSB'er en zegt tegen het joodse meisje dat ze een ander groepje moet zoeken.
- ☐ b Je besluit met het joodse meisje samen te werken.
- ☐ c Je denkt: 'mij te lastig hoor', en zoekt een ander groepje.
- ☐ d Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 4** In 1944 is er bijna niets meer te eten in jouw woonplaats. Samen met een vriend probeer je eten bij elkaar te zoeken bij boeren. De honger is zo groot dat je besluit om alleen naar Groningen te gaan. Je vriend mag niet van zijn ouders.

Wat doe je?

- ☐ a Je gaat toch: de honger is enorm.
- ☐ b Je besluit om niet te gaan, want die ouders hebben eigenlijk wel gelijk.
- ☐ c Je probeert een andere vriend over te halen om ook mee te gaan.
- ☐ d Je hebt geen idee wat je zou doen.





- 5** Het is avond en donker buiten. Niemand mag meer op straat zijn. De bel gaat. Je weet dat dit alleen maar gevaar kan betekenen. Iemand die zich moet verstoppen voor de Duitsers, bijvoorbeeld.

Wat doe je?

- a** Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
- b** Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
- c** Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 6** De Duitsers hebben mensen nodig om in hun fabrieken te werken. Ook jij krijgt een oproep: je moet je morgen melden.

Wat doe je?

- a** Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
- b** Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
- c** Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 7** Je loopt op straat en er klinkt afweergeschut. Iedereen duikt een schuilkelder in. Volwassenen duwen je weg om zelf de kelder in te komen.

Wat doe je?

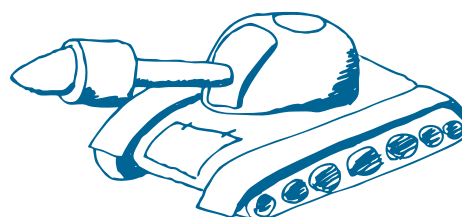
- a** Je holt naar een andere schuilkelder.
- b** Je vecht jezelf naar binnen: jij wilt ook veilig zitten!
- c** Je probeert op straat ergens te schuilen en hoopt er het beste van.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 8** School is er niet meer en je hebt ontzettende honger. Samen met vrienden probeer je eten te vinden bij boeren. Dan besluiten je vrienden om een broodkar van een bakker om te duwen om zo broden te pikken.

Wat doe je?

- a** Je wilt niet meedoen: stelen kan echt niet!
- b** Je besluit om langs nog meer boeren te gaan.
- c** Je wilt niet stelen, maar de honger is te groot.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Kijk op het antwoordblad: wat voor type ben jij?





Kijk bij iedere vraag welk antwoord (a, b, c, d) je hebt gegeven.

Vul hieronder per vraag je punten in. Voor een d-antwoord krijg je geen punten.

1	a	1 punten;	b	8 punten;	c	4 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	8 punten;	b	4 punten;	c	1 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	1 punten;	b	7 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	8 punten;	b	2 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	8 punten;	b	1 punten;	c	3 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	2 punten;	b	4 punten;	c	4 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	4 punten;	b	8 punten;	c	2 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)
1	a	1 punten;	b	2 punten;	c	8 punten;	d	0 punten, dus ik heb punt(en)

Tel al je punten bij elkaar op: punten

Tel nu het aantal keer dat je antwoord d hebt gegeven: keer

Wat zegt het antwoord over jou?

Heb je meer dan vier keer een d ingevuld?

Vond je het zo moeilijk? Of had je geen zin om na te denken? Toch maar eens doen – keuzes maken is heel belangrijk! Als je nooit durft te kiezen, kiest een ander voor jou.

Heb je 16 punten of minder?

Je hebt wel wat weinig punten. Je bent erg voorzichtig. Daarmee had je een grote kans de oorlog te overleven. Maar als iedereen zo was geweest als jij, had de oorlog misschien wel langer geduurd.

Heb je 17 – 30 punten?

Je bent voorzichtig en kiest meer voor veiligheid dan avontuur. Je vindt je eigen familie erg belangrijk. Je denkt goed na voor je een keuze maakt en weegt de risico's tegen elkaar af. Maar soms durf je wel dapper te zijn.

Heb je tussen 31 en 42 punten?

Je bent dapper, maar denkt ook goed na over de risico's die je loopt. Jij wil graag mensen helpen, maar houdt je ogen open voor het gevaar. Daarom doe je ook wel eens niets. Mensen zoals jij waren heel belangrijk voor het verzet.

Heb je meer dan 42 punten?

Ben je echt zo moedig? Of ben je vooral onvoorzichtig? Je moet ook wel aan je eigen veiligheid denken! Je had je in de oorlog vast ingezet voor iedereen die vervolgd werd. Maar of jij het zelf overleefd zou hebben, is maar de vraag.

Deze dilemmatest is ontwikkeld door





Literatuur over de Tweede Wereldoorlog

Tip: leg op een aandachtstafel in de klas deze boeken ter inzage en kies een boek als voorleesboek.

Achtergrondinformatie op www.entoen.nu

- De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam
- Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders
- De NSB
- De Hongerwinter
- De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Leesboeken over Tweede Wereldoorlog:

- Eric Heuvel, De ontdekking (Amsterdam 2003); dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd
- Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)
- Paul Biegel, De karabijn (8+)
- André Boesberg, Zwarte stad (Rusland, 1942) (12+)
- Herman van Campenhout, Pikadon (Hiroshima) (12+)
- Mirjam Elias, Het verlaten hotel
- Reg Grant, De Tweede Wereldoorlog in Europa (12+ info)
- Dennis Hamley, De Tweede Wereldoorlog (12+ info)
- Evert Hartman, Oorlog zonder vrienden (12+)
- Els Pelgrom, Kinderen van het Achtste Woud (12+)
- Aline Sax, Mist over het strand (12+)
- Jan Terlouw, Oorlogswinter (12+)
- Sandi Toksvig, Hitlers kanarie (Denemarken) (9+)
- Anke de Vries, Belledonne kamer 16 (Frankrijk) (12+)
- Anna en Wout Woltz, Post uit de oorlog (Amsterdam)(12+)
- Oorlog 40- 45.nl. (13+)



‘De Polen van Driel’

Met de Duitse invasie in Polen op 1 september 1939 begon de Tweede Wereldoorlog. Een paar weken later viel de Sovjet-Unie het land ook aan. Doordat westerse bondgenoten niet te hulp schoten moest het land uiteindelijk capituleren en vluchtten vele Polen naar veiliger gebieden. Via diverse wegen en grote omzwervingen kwamen veel Polen in Groot-Brittannië terecht. Daar zetten de Poolse militairen hun strijd voort en maakten ze een niet te onderschatten deel uit van het samengebrachte geallieerde leger.

Op 23 september 1941 werd in Schotland de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade gevormd. Het doel van deze parachutistenbrigade was het ondersteunen van een eventuele opstand van het Poolse ondergrondse verzet. De parachutistenbrigade stond onder leiding van generaal-majoor Sosabowski. Onder druk van de Britse legerleiding raakten de Poolse parachutisten hun ‘onafhankelijkheid’ en daarmee hun doel kwijt. De Poolse parachutisten moesten worden ingezet bij de bevrijding van West-Europa en konden daardoor niet helpen bij de Opstand van Warschau. Door het gebrek aan hulp van buiten af konden de Duitsers de opstand met veel geweld neerslaan. Duizenden Poolse burgers en strijders kwamen om.

Op 21 september 1944 landde tijdens de Slag om Arnhem bij het dorp Driel de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade. Daar moest het met behulp van het Drielse veer de Rijn oversteken om de omsingelde 1ste Britse Luchtlandingsdivisie bij Oosterbeek te versterken. Bij aankomst bleek de veerpont verdwenen. De Poolse parachutisten trokken het dorp Driel binnen waar zij verschillende Duitse infanterie- en artillerieaanvallen te verduren kregen. Ook ondernamen ze diverse pogingen om toch de Rijn over te steken.

Al voordat Operatie Market Garden begon had Sosabowski de Britse legerleiding gewezen op de mankementen van het plan. En als tijdens de uitvoering van de operatie de plannen worden aangepast blijft Sosabowski kritisch om een onnodige opoffering van soldaten te voorkomen. Deze kritische houding werd niet gewaardeerd. De Britse legerleiding zorgde er voor dat hij na de slag werd ontheven als bevelhebber. Ook gebruikten de legerleiding de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade en Sosabowski als zondebok voor het mislukken van Operatie Market Garden.

Tijdens de septemberdagen van 1944 was een vriendschappelijke band ontstaan tussen de Drielse burgers en Poolse soldaten. In mei 1945 bezocht een groep Poolse parachutisten het voormalige slagveld bij Oosterbeek en Driel. Tijdens dit bezoek werden ook hun gesneuvelde kameraden begraven op de begraafplaats naast de katholieke kerk van Driel. Toen in 1946 deze graven werden overgebracht naar de Airborne Begraafplaats in Oosterbeek, bracht dit grote beroering teweeg bij de Drielenaren. Zij zagen het namelijk als hun dierbare plicht om de graven van hun ‘bevrijders’ te verzorgen.

Op 21 september 1946 vond er in Driel voor het eerst een Polenherdenking plaats. Deze eerste herdenking van de Poolse strijd bij Driel in het algemeen en de Poolse gesneuvelde in het bijzonder werd bijgewoond door een groep Poolse veteranen. Na een korte ceremonie onthulde luitenant-kolonel Sczcerbo-Rawicz een tijdelijk gedenkteken. Tot op heden wordt de Drielse jeugd nauw betrokken bij de jaarlijkse Polenherdenking. Zij zingen o.a. Poolse liederen en leggen bloemen bij het monument. Dit tot groot genoegen van de Poolse veteranen.

Inmiddels was duidelijk geworden dat Polen de grote verliezer was onder de overwinnaars van de Tweede

Wereldoorlog. Het land was door de geallieerden overgeleverd aan de communistische invloedsfeer van de Sovjet-Unie. Veel Polen zagen dit als verraad van hun oude westerse bondgenoten. Tijdens de Koude Oorlog durfden veel Poolse veteranen uit angst voor het nieuwe regime niet terug te keren naar Polen. Aangezien zij aan westerse zijde hadden gevochten werden deze Polen namelijk gezien als potentiële landverraders.

Op 16 september 1961 onthulde de inmiddels tot ereburger van het dorp Driel benoemde Sosabowski het definitieve Polenmonument. De symboliek van het monument en het Poolse opschrift *Surge Polonia* (Polen zal herrijzen) verwijst sterk naar de onderdrukking van Polen door de Sovjet-Unie en op de hoop die er was dat Polen ooit weer een vrij en zelfstandig land zou zijn. Het mensfiguur op het monument refereert dan ook aan de Poolse jeugd die de vrijheid als kostbaar goed, als kleinood in de handen draagt; de jeugd heeft de toekomst.

Sosabowski zou dit vrije Polen nooit meemaken. Hij verbleef zijn hele leven na de Tweede Wereldoorlog in ballingschap in het Verenigd Koninkrijk. De ooit geroemde militair verdiende zijn geld met diverse baantjes en eindigde op 74-jarige leeftijd als fabrieksarbeider. Daarnaast probeerde hij zijn eigen naam en die van zijn 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade te zuiveren van alle blaam. Dit deed hij door het boek 'Ik vecht voor de vrijheid' te schrijven en door het meermaals aanvragen van een officieel onderzoek. Dit onderzoek kwam er nooit waardoor Sosabowski tijdens zijn leven nimmer de verdiende erkenning kreeg voor zijn militaire inzet tijdens de Slag om Arnhem. Op 25 september 1967 overleed hij door hartfalen.

Op 9 november 1989 viel de Berlijnse Muur. Sommige in ballingschap levende Polen bezochten na jaren weer hun geboorteland en daarvan keerden enkele

voorgoed terug naar Polen. Ook de Poolse militairen die aan westerse zijde hadden gevochten werden alsnog geëerd voor hun bewezen diensten. Hoewel de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade op 30 juni 1947 was gedemobiliseerd kreeg de 6de Poolse Parachutistenbrigade de naam Sosabowski en erfde het tevens de tradities van de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade. Een jaar voordat het communisme voorgoed verdween uit Polen werd Sosabowski in 1988 postuum onderscheiden met het Commandeur Kruis van de Orde Polonia Restituta.

Direct na de oorlog drong koningin Wilhelmina aan op het onderscheiden van de Poolse parachutisten die hadden gestreden tijdens de Slag om Arnhem, maar onder Britse druk is dat toen niet gebeurd. Ook Cora Baltussen, die als verpleegster in het noodhospitaal van Driel de Poolse strijd meemaakte, zette zich jarenlang in voor een onderscheiding. De daadwerkelijk rehabilitatie van de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade en generaal-majoor Sosabowski kwam pas na zestig jaar tot stand.

In een documentaire gemaakt door Geertjan Lassche in 2004 sprak prins Bernard zich publiekelijk uit om de wens van zijn reeds overleden schoonmoeder alsnog in te willigen. Doordat de voltallige Tweede Kamer een motie steunde waarin de regering werd opgeroepen om de Polen van Driel in hun eer te herstellen en daarom te onderscheiden, besloot de regering op 9 december 2005 om de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade de Militaire Willems-Orde toe te kennen. Generaal-majoor Sosabowski werd postuum onderscheiden met de Bronzen Leeuw. Beide onderscheidingen werden op 31 mei 2006 door koningin Beatrix tijdens een militaire ceremonie op het Binnenhof uitgereikt.

(tekst: Stichting Driel-Polen)



Monumenten in Driel



Polenmonument



Roll of Honour



Sosabowski Memorial Appeal



Tekst plaquette Sosabowski Memorial Appeal



Graf Riet de Leeuw



Tekst op graf van Riet de Leeuw

**POLENMONUMENT**

Ontwerper: Jan Vlasblom

Onthulling: 16 september 1961

Vorm en materiaal

Beeldhouwer Jan Vlasblom heeft de betekenis van het monument als volgt omschreven: 'De sokkel symboliseert het Poolse volk. Daarin wordt op een van het dagelijks rumoer afgewende plaats de Poolse aarde bewaard, geflankeerd door de wapens van Polen en Warschau en bekroond met het embleem van deze Poolse brigade. Uit de sokkel rijst een dynamisch betonnen element: Polens geestkracht en onversaagde moed. Daaruit treedt te voorschijn de gestalte der jeugd, de toekomst die de vrijheid als kostbaar goed, als kleinood in de handen draagt. Als de tijden donker zijn is het of deze gestalte verdwijnt, maar dit is slechts schijn. De vrijheid is er altijd en zich concentrerend op de nationale krachten, verleent zij aan Polen moed en geestkracht en altijd weer opnieuw gestalte.'

Tekst

Op de sokkel staat het opschrift: '**SURGE POLONIA**'. Dit betekent: '*Polen zal herrijzen*'.

GEDENKPLAQUETTE OP HET GRAF RIET DE LEEUW

Riet de Leeuw, geboren 11 augustus 1927, overleden op 23 september 1944.

Op het graf staat een tekst, zie foto.

ROLL OF HONOUR

Bij de reconstructie van het plein rondom het monument in 1991 is de plaquette met de Roll of Honour tegen de muur achter het monument aangebracht. De Roll of Honour bevat de 94 namen van de gesnevelde Poolse militairen.

Op de muur rechts naast het monument zijn het wapen van Polen en de gedenksteen van het eerste monument uit 1946 aangebracht.

SOSABOWSKI MEMORIAL APPEAL

Dit monument is in september 2006 aangeboden door de veteranen van de 1st British Airborne Division en de Parachute Regiment Association als eerbetoon aan hun dierbare Poolse kameraden. Zonder hun moed en vechtlust hadden de overlevenden van de 1st British Airborne Division niet kunnen ontsnappen.

Ontwerper: Vivian Mallock

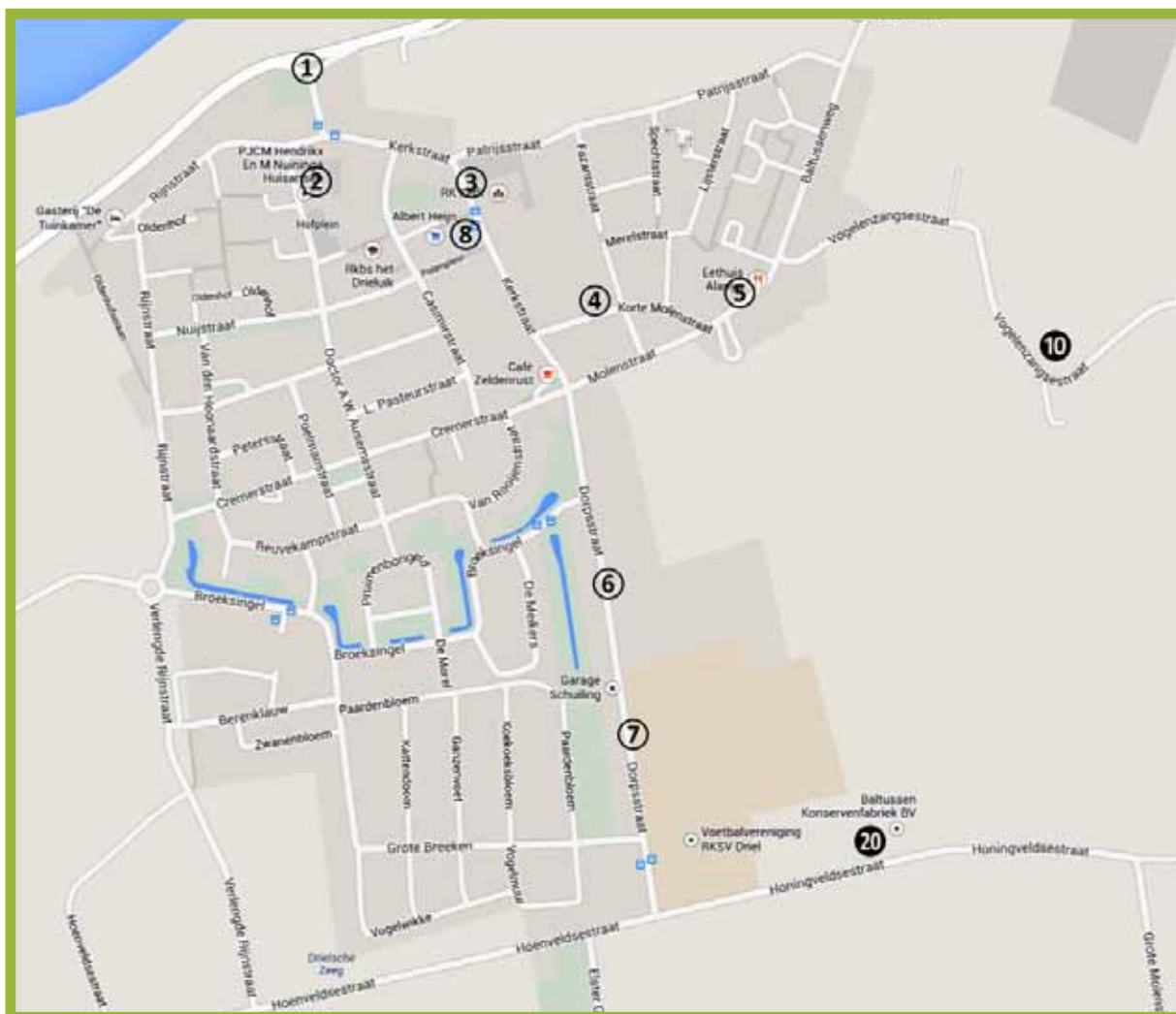
Onthulling: 17 september 2006

Vorm en materiaal

Het monument voor generaal-majoor Sosabowski in Driel is een blanke gedenksteen waarop een ronde bronzen plaquette met de afbeelding van generaal-majoor Sosabowski is bevestigd. Daarnaast is in september 2007 een bronzen plaquette met tekst aangebracht (zie foto).



Wandeling



- | | |
|---|---|
| ① Driesprong bij de dijk. Op de dijk bij de driesprong Rijndijk / Kerkstraat (Kerkstraat 1) | ⑤ Huis Beijer. Op de parkeerplek Beijer Mengvoerders (Molenstraat 12) |
| ② Begraafplaats. Op de hervormde begraafplaats (Kerkstraat 21) | ⑥ De Dorpsstraat A. Op de inrit en de stoep, met uitzicht op de weilanden (Dorpsstraat 5) |
| ③ Katholieke kerk. Op de stoep tegenover de katholieke kerk (Kerkstraat 27) | ⑦ De Dorpsstraat B. Op de parkeerplaats tegenover de voetbalvelden (Dorpsstraat 50) |
| ④ Oude jongensschool. Op de stoep voor het huis (Korte Molenstraat 9) | ⑧ Het Polenplein. Op het plein (Polenplein 16) |
| Extra opdrachten | |
| ⑩ De Baarskamp. Op de inrit. (Vogelenzangsestraat 9) | ⑫ Jamfabriek Baltussen. Op de parkeerplaats (Honingveldsestraat 12) |

Pas op! Kijk uit met oversteken en blijf niet op de weg zelf stilstaan als je de opdrachten maakt!



① Driesprong bij de dijk

Slag om Arnhem

Op 17 september 1944 hoorden de Drielenaren om 1 uur in de middag monotoon gedreun in de lucht. Honderden vliegtuigen met daaraan vastgekoppelde zweefvliegtuigen landden ten noordwesten aan de overkant van de Rijn achter de bomen.

Je staat nu op de plek waar de Drielenaren getuige waren van het begin van Operatie Market Garden. Hier zagen ze vliegtuigen langzaam naar beneden cirkelen en achter de bomen verdwijnen. Een uur later kwamen er weer honderden vliegtuigen, maar ditmaal zonder de zweefvliegtuigen. Nu vulde de lucht zich met duizenden parachutes in verschillende kleuren. De Drielenaren dachten dat de bevrijding nabij was!

- 1 Bekijk het landschap aan de overkant van de Rijn. Schrijf in drie trefwoorden wat je opvalt.

Met de luchtlandingsactie wilden de geallieerden de Rijnbrug bij Arnhem veroveren.

→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

Hierop staan twee kaarten. De eerste kaart laat zien welke routes de Britse soldaten wilden nemen om bij de brug te komen. De tweede kaart laat zien welke routes de soldaten in werkelijkheid liepen.

- 2 Noem vier plaatsen waar zweefvliegtuigen en parachutisten zijn geland.

- 3 De soldaten moesten met volle verpakking naar de brug in Arnhem lopen. Hoeveel kilometer is dat ongeveer? Maak hiervoor gebruik van de schaal bij kaart 1.

- 4 Je loopt in één uur ongeveer 5 km. Hoe lang duurt het dan voordat de soldaten bij de brug zijn?

- 5 Het plan was dat drie legereenheden de brug zouden veroveren. Hoeveel eenheden bereikten uiteindelijk de brug?

- 6 Vergelijk beide kaarten. Wat ging niet volgens plan?



②

Begraafplaats**Graf Riet de Leeuw**

Je staat nu bij het graf van de 17-jarige Riet de Leeuw. Zij is om het leven gekomen tijdens de gevechten in september 1944. Het gezin De Leeuw woonde met vader en moeder, twee broers en vier zussen in de Kerkstraat. Na de luchtlanding van de Poolse parachutisten bij Driel beschoten de Duitsers het dorp met granaten. In de kelder van hun huis schilde de familie voor de granaatslagen. Riet werd door granaatscherven dodelijk getroffen. Haar familie kon vanwege het gevaar niet bij haar begrafenis aanwezig zijn.

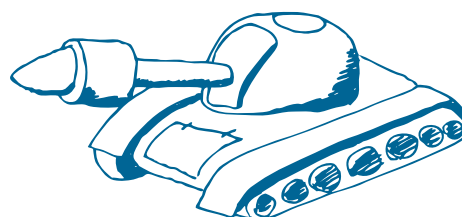
Riet de Leeuw is door Drielenaren begraven die zelf tussen de dikke muren van de kerktoeren schuilden. Dit moest snel gebeuren want ieder moment konden er weer granaten vallen. Omdat familie De Leeuw moest vluchten, kwamen ze pas na meer dan een halfjaar terug in Driel. Ze hebben het kleine kruisje geplaatst en deze boom geplant. In 2009 is de stenen plaat met een foto en tekst geplaatst.

1

Wat valt je op aan de foto van Riet de Leeuw?

2

Lees de laatste zin van de tekst op de stenen plaat. Hoe denken jullie dat haar graf ervoor kan zorgen dat oorlogen worden voorkomen?





③

Katholieke kerk**Verwoesting**

Sinds 1870 staat de katholieke kerk van Driel op deze plaats. Tijdens de gevechten in september 1944 beschoten de Duitsers het dorp met granaten. Het dorp raakte zwaar beschadigd. Omdat de Poolse soldaten de hoge kerktoren als uitkijkpost gebruikten, schoten de Duitsers de toren kapot.

→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

- 1 Bekijk de foto's van voor en na de verwoesting van de kerk. Hoe komt het - denk je - dat de kerk niet opnieuw werd opgebouwd?

- 2 Bekijk de foto van voor de verwoesting en vergelijk deze met de kerk nu. Noem drie verschillen tussen de nieuwe en de oude katholieke kerk.

- 3 Met stenen van de oude kerk bouwden de bouwvakkers na de oorlog de nieuwe kerk. Waarom -denk je - hebben ze de oude stenen gebruikt?



④

Oude Jongensschool**Hospitaal**

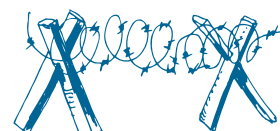
→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

Voor de oorlog stond hier de katholieke jongensschool. Als je goed kijkt, zie je op de foto's schoolplaten aan de muur hangen. Poolse parachutisten richtten het gebouw in als noodhospitaal.

Tijdens de gevechten en beschietingen raakten naast soldaten ook Drielse burgers gewond. De meesten werden naar dit noodhospitaal gebracht.

- 1 Waarom zouden de Poolse parachutisten de school hebben gekozen om een hospitaal in te richten?

- 2 Bekijk de foto's. Zou het makkelijk zijn geweest om de gewonden te verzorgen of te opereren?
Waarom wel / niet?





⑤

Huis Beijer**Hoofdkwartier Sosabowski**

Generaal-majoor Sosabowski vestigde in dit huis zijn hoofdkwartier. Fietsend op een gevonden damesfiets bezocht Sosabowski regelmatig de andere stellingen in het dorp.

→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

- 1 Waaraan is op de foto te zien dat hier zwaar gevochten is? Noem twee dingen.

- 2 De man op de foto is generaal-majoor Sosabowski.

- a. Waaraan kun je zien dat hij de een belangrijke man was?

- b. Zou Sosabowski deze medailles ook tijdens de gevechten in Driel hebben gedragen?
Waarom denk je dat?

Bekijk het stripverhaal. In het stripboek over de Slag om Arnhem 'Pegasus en Adelaar' is ook de strijd van de Polen in Driel te zien. Het fragment op de afbeelding vindt plaats in het hoofdkwartier van Sosabowski. Generaal-majoor Sosabowski in Driel krijgt te maken met een aantal problemen.

- 3 Noem drie problemen voor generaal-majoor Sosabowski die op de afbeelding voorkomen.

- 4 Bedenk voor elk van de drie genoemde problemen een mogelijke oplossing.



⑥

Dorpsstraat A**Blik op het landingsterrein**

In september 1944 was dit het landingsterrein voor de Poolse parachutisten. Er zouden 1500 soldaten komen. Op 21 september iets na 17:00 uur sprongen bijna 1000 Poolse parachutisten.

→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

Vergelijk de kaart uit 1931 met de luchtfoto van nu. Op de kaart uit 1931 is het landingsterrein van de Poolse parachutisten met een doorzichtig paars vlak aangegeven.

1 Op welke manier is het landingsterrein van de parachutisten veranderd?

Kijk om je heen en op de kaart. Zouden ze hier nu nog steeds kunnen landen? Beargumenteer je antwoord.

2 Geef op de kaart van nu aan waar ze het beste kunnen landen.

De Poolse parachutisten kwamen naar Driel om de bijna omsingelde Britten bij Oosterbeek te helpen. Zij moesten met het Drielse veer oversteken. Helaas had de veerbaas die nacht, omdat er veel Duitse soldaten waren, de veerpont weg laten drijven. De volgende nachten proberen de Polen met kleine rubberen bootjes de Rijn over te steken.

3 Waarom denk je dat de Polen vooral 's nachts overstaken?

4 Welke problemen en gevaren zijn er nog meer geweest, denk je?

**Dorpsstraat B****Henk en Anatol**

Tegenover de ingang van dit voetbalveld ligt nu een weg en parkeerplaatsen.

Hier stonden ooit vijf huisjes. Deze zijn de dag voor de komst van de Polen door geallieerde gevechtsvliegtuigen in brand geschoten. De geallieerden namen Duitse voertuigen in de straat onder vuur. Een paar Drielenaren raakten lichtgewond. De huizen konden niet worden gered.

→ Kijk bij de foto's en afbeeldingen die bij de wandeling horen.

- 1 De Dorpsstraat werd vroeger door Drielenaren ook wel Huttenstraat genoemd, waarom kreeg de straat die bijnaam, denken jullie?

Omdat er Polen in Driel waren, vielen de Duitsers op vrijdag 22 september het dorp aan. De Polen trokken zich langs de achtertuinen van de Dorpsstraat terug. Een Poolse soldaat raakte achter omdat hij op zijn rug een zware radio meedroeg waarbij de sprietantenne overal achter bleef haken. Hij kreeg hulp van de 17-jarige Henk te Dorsthorst, die iets verderop in de straat woonde. Henk riep de Pool binnen en bond de antenne beter vast. Op dat moment werd het huis geraakt door een granaat, waarop de Pool naar buiten holde en Henk de kelder indook. De Pool werd beschoten en geraakt. Henk hoorde hem vreselijk gillen maar hij durfde niet te gaan helpen. De Poolse soldaat overleed.

Vele jaren later kreeg Henk te horen wie de Pool waarschijnlijk was geweest. Het was Anatol Bier. Anatol werd na de aanval door zijn kameraden begraven in een veldgraf. Na de oorlog kwam Anatol eerst op de katholieke begraafplaats in Driel te liggen. In 1946 werd Anatol samen met de andere Poolse gesneuvelden naar de Airborne begraafplaats in Oosterbeek overgebracht.

- 2 Henk durfde Anatol niet te helpen. Wat had je zelf gedaan in zijn geval?

- 3 Wat vind je ervan dat Anatol Bier zover van zijn familie begraven ligt?



⑧

Polenplein**Polenmonument**

Sinds 1991 heet dit plein het Polenplein (Plac Polski). Het plein dankt zijn naam aan de sterke band die Driel heeft met Polen. Deze band is ontstaan doordat de 1ste Poolse Onafhankelijke Parachutistenbrigade bij Driel landde tijdens de Slag om Arnhem. Om aan deze gebeurtenissen te herinneren staat het Polenmonument op deze plaats.

1 Wat vind jij het mooist aan dit monument? Teken dat na.

2 Op het monument staat de tekst 'Surge Polonia (Polen zal herrijzen)'. Herrijzen betekent opstaan. Wat zou hiermee bedoeld worden?

3 Bekijk de zwarte plaat met namen. Hoeveel Poolse soldaten zijn er tijdens de Slag om Arnhem gesneuveld?

Naast het Polenmonument staat het Sosabowski Memorial Appeal. Lees de tekst.

4 Waarom is dit monument pas in 2006 opgericht?

5 Hoe zouden de Poolse veteranen zich hebben gevoeld toen zij in 2006 de grootste eer kregen?



⑨

Boerderij De Baarskamp**Richard Tice**

Op de foto zie je welke boerderij hier vroeger stond: Boerderij De Baarskamp. Op 22 september, de dag nadat de Polen zijn geland, vallen de Duitsers vanuit de richting van Elst de Polen in Driel aan. Hierdoor komt de boerderij midden in de strijd te liggen. Hij vat vlam en brandt geheel af. Op dezelfde plek is later een nieuwe boerderij gebouwd.

Tijdens de Duitse aanval verdedigde een Poolse peloton onder leiding van luitenant Richard Tice, De Baarskamp. Richard Tice was een Amerikaan in Poolse dienst. Toen De Baarskamp werd aangevallen werd er vanachter uit de boomgaard in het Engels geroepen 'niet schieten'. Al snel daarna werd er vanuit dezelfde richting geschoten. Richard Tice werd dodelijk getroffen. Zijn graf ligt nu op de Airborne begraafplaats in Oosterbeek.

1 Zouden jullie ook voor ander land vechten? Waarom wel/niet?

2 Waarom denken jullie dat er in het Engels geroepen werd 'niet schieten'?



20

Jamfabriek Baltussen**Onderduiken en vluchten**

De fabriek Baltussen bestaat al vanaf het jaar 1868. De fabriek was heel lang van de familie Baltussen. Deze familie en de fabriek speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol voor het Drielse verzet. Zo boden zij een schuilplek voor onderduikers. Tijdens de gevechten vonden vluchtelingen uit het dorp Driel een schuilplaats in de fabriek.

- 1 Wanneer ben je een onderduiker? En wanneer een vluchteling?

- 2 Denken jullie dat de fabriek van Baltussen een goede schuilplek was voor onderduikers?
En voor vluchtelingen? Schrijf op waarom jullie dat denken.

Cora Baltussen was medewerkster van het Rode Kruis. Toen zij de parachutisten op 21 september bij Driel zag landen, fietste ze snel naar het landingsterrein. Ze stuitte toevallig op een groep Polen van het hoofdkwartier, waaronder generaal-majoor Sosabowski. Cora vertelde de Polen dat het Drielse veer was verdwenen. Dat was voor Sosabowski een behoorlijke tegenvaller omdat hij met de veerpont moest oversteken naar Oosterbeek om de daar omsingelde Britten en Polen te versterken.

3



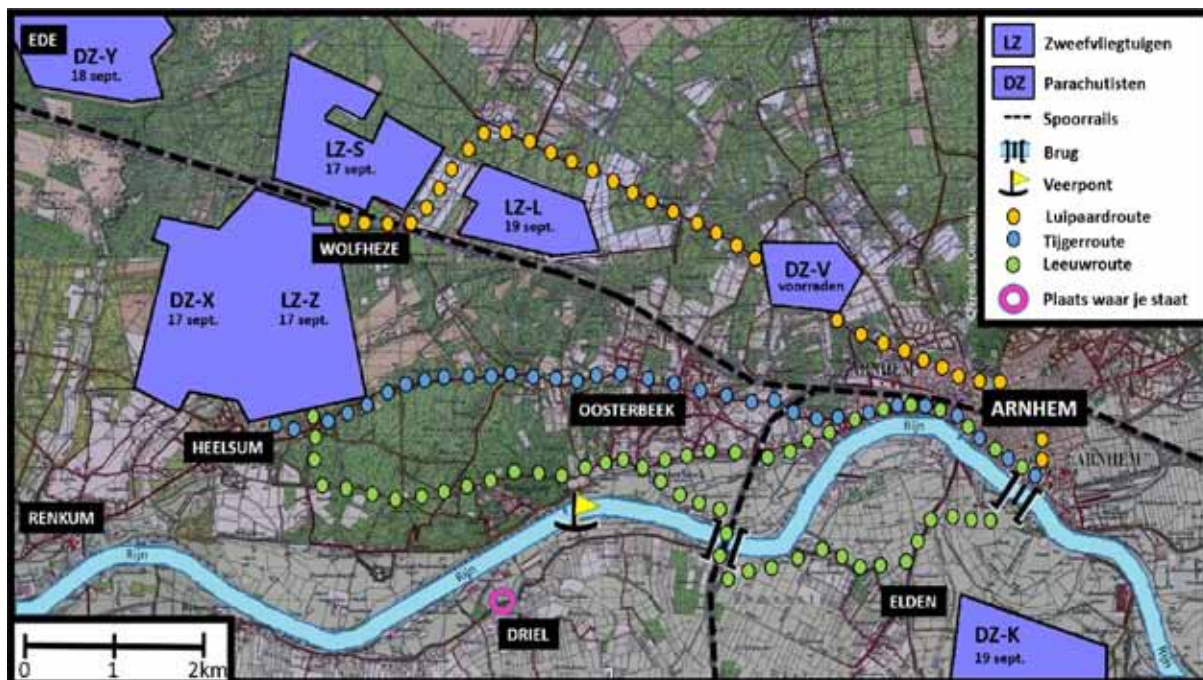
Cora was verbaasd dat het niet de 'Tommies' (Britten) waren die Driel kwamen bevrijden maar Poolse soldaten. Waarom verwachtte ze geen Polen, denk je?



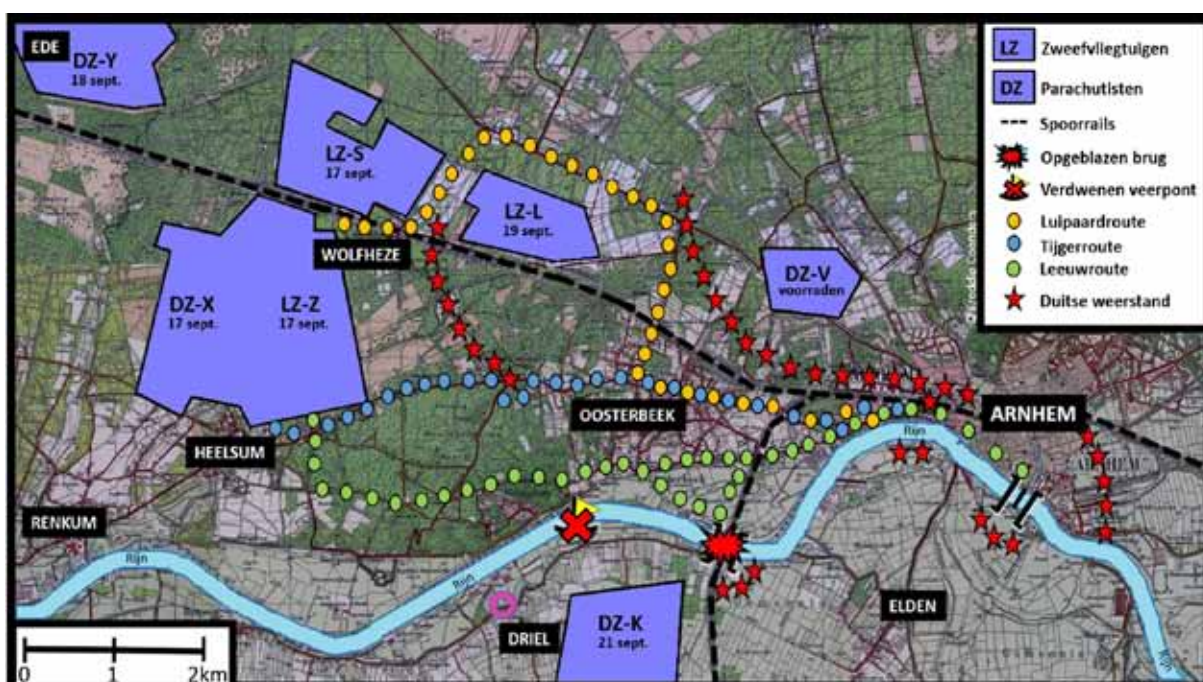


① **Driesprong bij de dijk**

Kaart 1. Het plan:



Kaart 2. Hoe het werkelijk verliep:





③

Katholieke kerk

Kerk voor de verwoesting:



Kerk na de verwoesting:





④

Oude Jongensschool

De oude Jongensschool:





⑤

Huis Beijer

Generaal-majoor Sosabowski:



Huis Beijer:



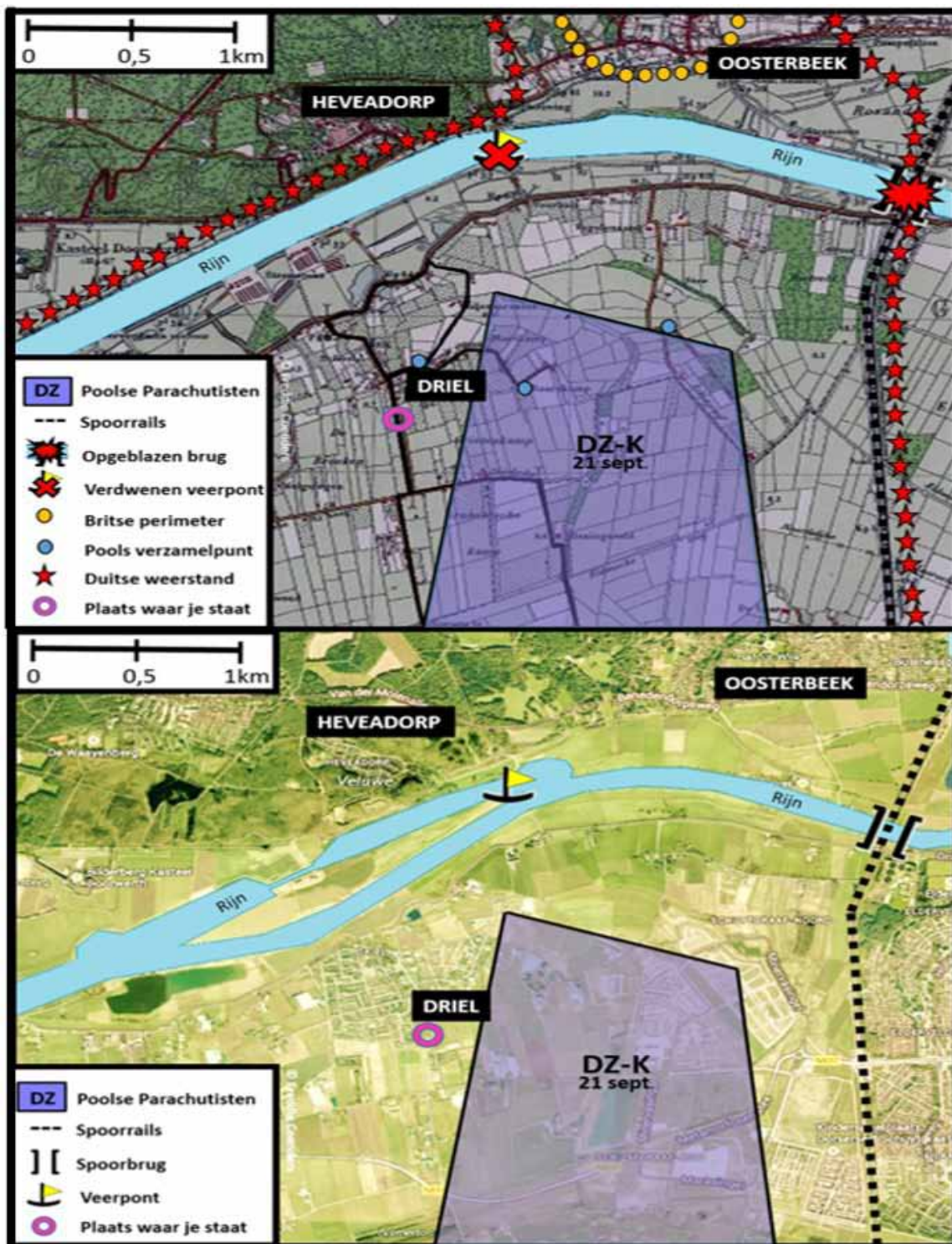
'Pegasus en Adelaar':





⑥ Dorpsstraat A

Ingetekende stafkaart uit 1931 en luchtfoto:



**Dorpsstraat B**

'Huttenstraat':



Henk:



Anatol:



Veldgraf Anatol Bier:





⑩

Dorpsstraat B**Boerderij De Baarskamp:**



Bronnen

Internet:

- canon van Nederland
- www.wikipedia.nl
- www.februaristaking.nl
- www.geheugenvanplanzuid.nl/tijdtijn/razzia's2.htm
- www.driel-polen.nl/

Beeldmateriaal:

- Beeldbank WOII, NIOD
- Sectie Driel van Historische Vereniging Marithaime
- Stichting Driel-Polen
- Freddie Coenders
- Hennie Vaessen www.graphicnovel1944.com
- Google Earth

Uitgave:

- De Polen van Driel, George F. Cholewczynski, ISBN 9071743101

Overig:

- Dilemmatest – Anno

**Dit is een uitgave van:****Stichting Liberation Route Europe**

Postbus 156

6660 AD Elst

www.liberationroute.nl**Ontwikkeling en samenstelling:**

Elsebeth Hoeven, bureau mevrouw hoeven

Stichting Driel-Polen:

Arno Baltussen

Freddie Coenders (ontwikkeling wandelroute 'De Polen van Driel')

EDU-ART:

Ben Bregman

Vormgeving:

Valt het Op? Grafische vormgeving

Met medewerking van:

Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme

Regionaal Bureau voor Toerisme Arnhem Nijmegen

Veluws Bureau voor Toerisme

Airborne Museum 'Hartenstein'

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

EDU-ART

Zeelandsingel 40

6845 BH Arnhem

Postbus 301000

6803 AC Arnhem

www.edu-art.eu

De Liberation Route is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Provincie Gelderland en gemeenten in Gelderland, Utrecht en Noord Limburg.

